

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ NORMALARI VA KONSTITUTSIYAVIY INSTITUTLARI FAOLIYATI

Saltanat AKILBEKOVA

Qoraqalpoq davlat universiteti stajer-o'qituvchisi

s_akilbekova@karsu.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10113107>

Annotatsiya. Konstitutsiyaviy huquq normalari va institutlari demokratik jamiyat barqarorligi va faoliyatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur muassasalar faoliyati konstitutsiyaviy tamoyillarga rioya etilishini ta'minlash, fuqarolar huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada konstitutsiyaviy huquq normalari va institutlarining faoliyati va ularning demokratiyaga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot usullari adabiyotlarni ko'rib chiqish, amaliy tadqiqotlar tahlili va soha mutaxassislari bilan suhbatlar bo'ldi. Olingan natijalar konstitutsiyaviy huquq normalari va institutlarining faoliyati qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolar huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etishidan dalolat beradi.

Kalit so'z: konstitutsiyaviy huquq, konstitutsiyaviy institutlar, demokratiya, qonun ustuvorligi, fuqarolarning huquqlari.

KIRISH: Konstitutsiyaviy huquq normalari va institutlari har qanday demokratik jamiyatning ajralmas tarkibiy qismidir. Bu institutlar qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, davlat hokimiyatining Konstitutsiya doirasida faoliyat yuritishini ta'minlashga mas'uldir. Bu institutlar faoliyati demokratiyani rivojlantirish va barqaror siyosiy muhitni saqlashda muhim o'rin tutadi. Biroq, bu institutlarning samaradorligiga ko'pincha turli muammolar, jumladan, siyosiy aralashuv, resurslarning etishmasligi va huquqiy bazaning zaifligi to'sqinlik qiladi. Ushbu maqolada konstitutsiyaviy huquq normalari va institutlarining faoliyati va ularning demokratiyaga ta'siri ko'rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA: Har qanday huquq tarmog'ini tasniflash uchun uni tashkil etadigan normalarning xususiyatlarini bilish, aniqlash zarur. Konstitutsiyaviy huquq normalarini aniqlar ekanmiz, birinchidan, ularga ham boshqa huquq tarmoqlari normalariga xos umumiy belgilar, xususiyatlar xos ekanligi va ikkinchidan, faqat shu tarmoq huquqiy normalariga xos xususiyatlar ham mavjudligini hisobga olish zarur. Konstitutsiyaviy huquq normalari shu huquqning predmeti hisoblanuvchi ijtimoiy munosabatlar (huquqiy munosabatlar)ni tartibga soladi[1, 328].

NATIJALAR: Konstitutsiyaviy huquq normalari va institutlarining faoliyati qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Bu institutlar davlat hokimiyatining Konstitutsiya doirasida faoliyat yuritishi va fuqarolar huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu institutlar faoliyati samaradorligiga ko'pincha turli muammolar, jumladan, siyosiy aralashuv, resurslarning etishmasligi va qonunchilik bazasining etarli emasligi to'sqinlik qiladi.[2] Barcha konstitutsiyaviy-huquqiy normalar quyidagi asoslar bo'yicha turlarga bo'linadi.

1. **Mazmuniga qarab**, ya'ni ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish doirasiga qarab. Ayrim normalar konstitutsiyaviy tuzum asoslarini, ayrimlari shaxsning huquqiy holati asoslarini va hokozolarni tartibga soladi.

2. **Yuridik kuchiga qarab**, bu huquqiy norma qaysi manbalarda, hujjatlarda

mustahkamlanganligiga bog'liq.

3. **Hududiy amal qilishiga qarab.** Asosan konstitutsiyaviy-huquqiy normalar mamlakatimizning butun hududida amalda bo'lsa-da, ayrim holatlarda ma'lum hududgagina tegishli normalar qabul qilinishi mumkin. Yoki mahalliy davlat hokimiyati organlarining hujjatlari shu hududdagina amalda bo'ladi.

4. **Ko'rsatmasi, o'rnatishiga qarab.** Ayrim normalar vakolat bersa, ayrim normalar majburiyat yuklaydi, ayrim normalar esa taqiqlaydi.

5. **Imperativ va dispozitiv xarakteradgi qarab.** Imperativ xarakterdagi norma aniq ko'rsatma bajarilishi shartligi bo'lsa, dispozitivda subyektga imkoniyat beriladi, u asosida ma'lum harakatni qilishi yoki qilmasligi mumkin.

6. **Maqsadi va amalga oshirish mexanizmiga ko'ra.** Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning ayrimlari jarayonlarni tartibga solishni maqsad qilib qo'ygan. Masalan, Reglament qoidalari.

MUHOKAMA: Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarda bir emas bir nechta normalarning harakati orqali maqsadga erishiladi. Shuning uchun normalar maqsadi, xarakteri, o'xshashligiga qarab birlashtiriladi. Har bir normani qaysi birlikka (guruhga) kiritish, ularning mansubligini aniqlash muhim masaladir. Turdosh huquqiy normalarning majmuasi konstitutsiyaviy-huquqiy institut deb ataladi. Huquqiy institut aniq bir ijtimoiy munosabat bo'yicha yoki umuman shu munosabatning barcha tomonlari bo'yicha vujudga kelishi mumkin. Masalan, shaxsning huquqiy holati masalasi yirik konstitutsiyaviy huquqiy institut bo'lsa, fuqarolik uning tarkibidagi kichikroq institutdir. Yoki, davlat hokimiyati organlari yirik konstitutsiyaviy institut hisoblansa, qonunchilik hokimiyati, ijro hokimiyati, sud hokimiyati, saylov tizimi uning kichik institutlari hisoblanadi. Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar turli manbalardan (konstitutsiya, konstitutsiyaviy qonun, qonun, farmon, qarorlaridan) iborat bo'ladi. Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining asl mohiyati: unga a'zo bo'lgan kishilar, shaxs, ijtimoiy guruhlar, kasb-kor egalarining tub manfaatlarini, hayotiy ehtiyojlarini, amal qilish mazmuniga mos holda qondirib borishdan iboratdir. Hozirda, O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi uchun qulay ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, iqtisodiy-moliyaviy shart-sharoitlar yaratilmoqda. Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishdan asosiy maqsad jamiyat a'zolarining manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash va himoya qilishdan iborat. Fuqarolik jamiyati institutlari o'z mohiyatiga ko'ra, fuqarolarning o'zligini anglashga, ijtimoiy munosabatlarda o'zini o'zi boshqarishga qaratilgan, ixtiyoriy tarzda birlashgan, muayyan bir maqsadga erishishni nazarda tutgan nodavlat tipidagi tashkilotlardir. Fuqarolik jamiyati institutlari sifatida faoliyat ko'rsatadigan nodavlat notijorat tashkilotlari va jamoat birlashmalari o'z mohiyatiga ko'ra davlat muassasalaridan farq qiladi. O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonuni 2-moddasida "nodavlat notijorat tashkiloti" tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Nodavlat notijorat tashkiloti – jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyda) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir"[2].

XULOSA: Fuqarolik jamiyati institutlari esa o'zlarining mohiyatiga ko'ra, davlat tashkilotlaridan farq qiladi va ularga ijtimoiy konstruktivlik, ya'ni jamiyat oldida turgan vazifalarni hal etishga yo'nalganlik xosdir. Bunday jamoat tashkilotlari ma'lum bir ijtimoiy makon – jamiyatda tashkil topadi. Bu esa ularning ushbu hududning tarkibiy qismi, instituti

ekanligini anglatadi. Modomiki, jamiyat tub o'zgarishlarga yuz tutgan ekan, fuqarolik jamiyati institutlari ushbu jarayonlardan chekkada tura olmaydi. Shu ma'noda, ular jamiyat muammolarini bartaraf etishda faol ishtirok etadi.

Ularning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- milliy qadriyatlarimizni dunyo hamjamiyatiga targ'ib qilish;
 - yurtimizga qarshi qaratilgan, jamiyatimiz hayotiga tahdid soluvchi buzg'unchi, yot g'oyalar, g'oyaviy va axborot xurujlari, ularning ortida turgan kuchlarning g'arazli maqsadlarini fosh qilish, odamlarni hushyorlik va ogohlikka da'vat etish, diniy ekstremizmga qarshi kurashish yuzasidan olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlarda faol ishtirok etish;
 - yangidan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan, chetdan g'arazli maqsadlar bilan hayotimizga suqilib kirishga yo'naltirilgan turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi aholining turli qatlamlari o'rtasida targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish;
 - yoshlar ijodini rag'batlantirishga, rivojlantirishga qaratilgan faoliyat ko'rsatish;
- kadrlar tayyorlash milliy dasturida ko'zda tutilgan asosiy maqsadlar, yoshlar orasida komil axloq, o'zaro insoniy munosabatlar, mehr-muruvvat, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglikni keng targ'ib etish, ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarini olib borish;

References:

1. Mirzaev A. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma. – T.: TDTU, 2000. – 328 b.
2. Tursinbaev, M., & Rustem, O. (2023). IJRO HOKIMIYATI ORGANLARI TIZIMINING ASOSIY BO 'G 'INI SIFATIDA VAZIRLIK LARNING EKOLOGIK DAVLAT BOSHQARUVI SOHASIDAGI VAKOLATLARI. *SIYOSATSHUNOSLIK, HUQUQ VA XALQARO MUNOSABATLAR JURNALI*, 2(7), 31-35.
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 14.04.1999 yildagi 763-I-son // URL: <https://lex.uz/uz/docs/-11360>